

თავი V. თურქეთის რესპუბლიკა 1939-1945 წლებში

XX საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს, მსოფლიო პოლიტიკაში მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა. 1939 წლის გაზაფხულიდან გერმანია გამალებით ემზადებოდა ევროპაში ომის დაწყებისათვის. ინგლისი და საფრანგეთი ცდილობდა გერმანიის აგრესია მიემართათ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ. თურქეთს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა როგორც გერმანიის, ისე ინგლის-საფრანგეთის გეგმებში.

მ. ქ. ათათურქი დარწმუნებული იყო, რომ დაიწყებოდა მსოფლიო ომი და აფრთხილებდა თურქეთის მთავრობას გამოეჩინა წინდახედულება და დასძინდა: „კაცობრიობა მალე აღმოჩნდება ჩათრეული მსოფლიო ომში რამდენიმე ავანტიურისტის მიერ, როგორებიც არიან მუსოლინი და ჰიტლერი. ამ ქვეყანაზე გამოიწვევენ ცეცხლსა და სისხლის ღვრას. ამ ომში ძალთა ბალანსი შეიცვლება, თურქეთმა არ უნდა დაუშვას არავითარი შეცდომა“.

1939 წლის აპრილში ანკარაში ჩავიდა გერმანიის ელჩი ფონ პაპენი. აღსანიშნავია, რომ ჰიტლერს უნდოდა ფონ პაპენი ჯერ კიდევ 1938 წელს გაეგზავნა თურქეთში, მაგრამ ათათურქისთვის ცნობილი იყო პირველი მსოფლიო ომის დროს პაპენის ჯაშუშური საქმიანობა, ამის გამო მან არ მისცა უფლება თურქეთში ჩამოსულიყო. მ. ქ. ათათურქის სიკვდილის შემდეგ თურქეთის მთავრობამ შეცვალა თავისი პოზიცია და ანკარაში ჩასვლისას, ფონ პაპენს განზრახული ჰქონდა ჩაეთრია თურქეთი ლერძის (გერმანია, იტალია, იაპონია) სახელმწიფოების ბლოკში. ამ მიზნით, ის ურჩევდა იტალიის მთავრობას დაეთმო თურქეთისთვის ოთხი პატარა კუნძული (დოდეკანეზის კუნძულებიდან), მაგრამ იტალიამ ეს არ ისურვა და პროექტი ჩაიშალა.

თავის მხრივ, ინგლისი და საფრანგეთი დაინტერესებული იყვნენ თურქეთით, მისი სამხედრო სტრატეგიული მდებარეობით, რესურსებით და დაიწყეს მასთან მოლაპარაკება.

ომის დაწყების წინ თურქეთის მმართველ წრეებში ჯერ კიდევ არ იყო დამთავრებული კამათი საგარეო ორიენტაციის

არჩევს საკითხთან. გამარჯვებული გამოვიდნენ ისინი, ვინც მხარს დაუჭერდა ინგლის-საფრანგეთის ბლოკზე ორიენტაციას.

1939 წლის 12 მაისს ინგლისმა და თურქეთმა ხელი მოაწერეს წინასწარ შეთანხმებას, რომლითაც ინგლისისა და თურქეთის მთავრობები აცხადებდნენ, რომ ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში, ომის შემთხვევაში, ისინი აქტიურად და ეფექტიანად ითანამშრომლებდნენ და აღმოუჩენდნენ ერთმანეთს ყოველგვარ დახმარებას.

ინგლის-თურქეთის შეთანხმება არ იქნებოდა ეფექტიან და ნაყოფიერი ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში საფრანგეთის მონაწილეობის გარეშე.

ინგლისის მთავრობის რჩევით, საფრანგეთი წავიდა თურქეთის მიმართ დათმობაზე, ამ დროს თურქეთი დაჟინებით მოითხოვდა ალექსანდრეტას (ჰატაი) სანჯაყის მისთვის გადაცემას.

1939 წლის მაისის დასაწყისში საბჭოთა მთავრობამ ანკარაში გაგზავნა საგარეო საქმეთა კომისრის მოადგილე ვ. პოტიომკინი, რომელმაც თურქეთის მთავრობას შესთავაზა დადებული საბჭოთა კავშირ-თურქეთის ხელშეკრულება, ურთიერთდახმარების შესახებ, ფაშისტური აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლის საერთო ფრონტის ჩარჩოებში. თურქეთის მთავრობამ საბჭოთა კავშირის ამ წინადადებას არ გასცა გარკვეული პასუხი.

1939 წლის პირველ სექტემბერს ფაშისტური გერმანია თავს დაესხა პოლონეთს. ორი დღის შემდეგ ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადა გერმანიას. დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი.

ავსტრიის ანშლუსის (1938 წლის მარტი) შემდგომმა მოვლენებმა ცხადყო, რომ გერმანია ემზადებოდა ჩეხოსლოვაკიის დასაპყრობად. 1938 წლის 28 მაისს ჰ. გერინგთან, ი. რიბენტროპთან, ვ. კეიტელთან და ვ. ბრაუნიჩთან საუბარში ჰიტლერმა თავდაჯერებით აღნიშნა: „ჩემი ურყევი გადანყვეტილებაა უახლოეს დროში შეირაღებული აქციის მეშვეობით გავანადგურო ჩეხოსლოვაკია“.

მეორე მსოფლიო ომის გაჩაღებასთან დაკავშირებულმა ურთიერთბრალდებებმა თავი ომის დაწყებისთანავე იჩინა და დღემდე გრძელდება. საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული მოსაზრების თანახმად, ომის გაჩაღების მთავარი ინიციატორები გერმანია და მისი მოკავშირეები იყვნენ, თუმცა დღემდე აქტუალურია კითხვა: ვინ დაეხმარა ჰიტლერს ამ ნაბიჯის გადადგმაში?

გასარკვევია, გერმანიის, იტალიისა და იაპონიის გარდა ვინ შეიძლება ყოფილიყო დაინტერესებული არსებული საერთაშორისო ურთიერთობებისა და ვერსალ-ვაშინგტონის სისტემის ნგრევით, კიდევ ვის სურდა მასში კარდინალური ცვლილებების შეტანა და ახალი დიდი ომის გაჩაღება.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიხედვით, სწორედ დასავლეთის დემოკრატიულმა სახელმწიფოებმა, პირველ რიგში ინგლისმა, საფრანგეთმა და ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა თავიანთი ნეიტრალიტეტითა და ჩაურევლობით გაუკაფეს გზა ლერძის ქვეყნებს. რაც შეეხება საბჭოთა კავშირს, მას განსაკუთრებით დიდი როლი გერმანიის წინააღმდეგ ბრძოლაში მხოლოდ 1941 წლის 22 ივნისის მოვლენების შემდეგ მიენიჭა, მანამდე კი მან ვერ შეძლო გავლენა მოეხდინა წამყვანი კაპიტალისტური სახელმწიფოების დედაქალაქებში მიღებულ გადაწყვეტილებებზე.

დასავლურ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მოსაზრების თანახმად კი, მეორე მსოფლიო ომის გაჩაღებას დიდად შეუწყო ხელი საბჭოთა კავშირის სტალინისეულმა ანტიკაპიტალისტურმა სტრატეგიამ, რამაც განსაკუთრებით აშკარა გამოხატულება ჰპოვა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის თავდაუსხმელობის პაქტში, რომელიც რუსი ისტორიკოსის ი. სემირიაგას განცხადებით მეორე მსოფლიო ომის წინა პერიოდის გადამწყვეტ მოვლენას წარმოადგენდა. 23 აგვისტოს პაქტის ანალოგიურ შეფასებას იძლევა გერმანელი ისტორიკოსი ი. ფლიაიშჰაუერი, რომ პაქტი გერმანიის პოლონეთში შეჭრის და მეორე მსოფლიო ომის გაჩაღების მთავარი განმაპირობებელი ფაქტორი იყო.

საინტერესოა, რომელი მოსაზრება უფრო ახლოს დგას ქეშმარიტებასთან: სსრკ მართლაც არაფერ შუაშია მეორე

მსოფლიო ომის გაჩაღებაში თუ, პირიქით, გადამწყვეტი როლი ითამაშა ამ საქმეში?

ახალი საარქივო დოკუმენტური მასალებით ირკვევა, რომ საბჭოთა კავშირის არაოფიციალურ კონტაქტებს გერმანიასთან, რაც სსრკ-გერმანიას შორის პაქტის ხელმოწერით და მჭიდრო სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური თანამშრომლობით დასრულდა, ამკარად ანტიდასავლური მიმართულება ჰქონდა.

დასავლეთის მიერ წამოყენებულ ამ ბრალდებას პასუხი გაეცა თვით ი. სტალინის რედაქტორობით 2 მლნ. ტირაჟით გამოცემულ ბროშურაში „ისტორიის ფალსიფიკატორები“ (1948 წ.). „ცივი ომის“ პერიოდის ეს უნიკალური პროპაგანდისტული დოკუმენტი სსრ კავშირის ომამდელ საგარეო პოლიტიკის გაგრძელებას წარმოადგენდა.

საბჭოთა კავშირში დროდადრო ჩნდებოდა ახალი დოკუმენტური გამოცემებიც, რომელთა მიზანს წარმოადგენდა იმ მოსაზრების განმტკიცება, რომ მეორე მსოფლიო ომი სხვა არაფერი იყო, თუ არა ჯვაროსნული ლაშქრობა, მონყობილი სოციალისტური სახელმწიფოს წინააღმდეგ. სხვა მოსაზრებით გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე იყო ლენინის ნაწინასწარმეტყველება „საშინელი შეტაკება“ სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის. გერმანია-სსრ კავშირის ომი წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო, როგორც განსაკუთრებული მოვლენა მსოფლიო ისტორიაში, რომელსაც არაფერი ჰქონდა საერთო კაპიტალისტურ სახელმწიფოებს შორის არსებულ წინააღმდეგობებთან.

საბჭოთა ისტორიკოსები კი სსრკ - გერმანიის პაქტს აფასებდნენ, როგორც ანტისაბჭოური ფრონტის თავიდან ასაცილებლად გატარებულ სამართლიან და აუცილებელ ღონისძიებას.

სტალინი და მისი წრე თავგამოდებით ამტკიცებდა, რომ კაპიტალისტური სამყაროსათვის პრიორიტეტული კომუნიზმის განადგურება იყო.

„ისტორიის ფალსიფიკატორთა“ კონცეფციის თანახმად, ანტისაბჭოური ფრონტის შექმნის მცდელობას წარმოადგენდა მიუნხენის შეთანხმებაც (1938 წლის სექტემბერი).

როგორც აღნიშნული ბროშურის ავტორები ასაბუთებენ, დასავლეთელი პარტნიორები საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკების პარალელურად საიდუმლო მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ გერმანიასთანაც, რომელსაც „ამით აგრძნობინებდნენ, რომ სსრ კავშირს არ ჰყავს მოკავშირეები, რომ ის იზოლირებულია და ჰიტლერს შეუძლია თავდასხმა მასზე ისე, რომ დასავლეთის მხრიდან მას დაბრკოლებები არ შეექმნება“. ავტორთა მტკიცებით, საბჭოთა კავშირს სხვა არაფერი რჩებოდა, თუ არა ამ ჩანაფიქრის ლიკვიდაცია ნებისმიერი საშუალებით და თითქოსდა სწორედ ასეთ რთულ ვითარებაში მოუხდა საბჭოთა ხელისუფლებას გერმანიასთან შეთანხმებაზე წასვლა, რათა მშვიდობა შეენარჩუნებინა საბჭოთა ხალხისათვის.

საბჭოთა კავშირის ხელისუფლებამ მის მიერ გადადგმული დიპლომატიური ნაბიჯი წარმატებით განახორციელა (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ პაქტით შემდგომში გამონვეულ შედეგებს), როდესაც კაპიტალისტური სახელმწიფოების ორი დაჯგუფება ერთმანეთს დაეჭიდა, სსრ კავშირის მტრების დასუსტების ხარჯზე სარგებელს პოულობდა. ასეთი ეგოისტური არჩევანის გაკეთება პირველ რიგში საკუთრივ სახელმწიფოს მომგებიანი გეოპოლიტიკური მდებარეობით და იმ უზარმაზარი პოტენციალით იყო გამონვეული, რომლის წყალობითაც იგი არაერთგზის გამოსულა მთავარ როლში კონტინენტზე არსებულ კონფლიქტებში.

გ. სოლსბერი, მოვლენათა თვითმხილველი და ომის ცნობილი მემატიანე, მოგვიანებით წერდა: „მსოფლიო არაფერს ისე არ შეუძრავს, როგორც გერმანია-სსრ კავშირს შორის საიდუმლოდ ხელმოწერილ პაქტს, მაგრამ არსებობს ფაქტები, რომლებსაც საბოლოოდ სსრკ-გერმანიას შორის შეთანხმების გაფორმების აუცილებლობამდე მივყავართ და კიდევ უფრო მეტად გვარწმუნებენ, რომ 23 აგვისტოს ცნობილი დოკუმენტი ორ სახელმწიფოს შორის ნაჩქარევად მიღებული გადაწყვეტილება კი არა, კარგად მოფიქრებული იყო“.

სამხედრო მოლაპარაკება სამ სახელმწიფოს შორის 1939 წლის 12 აგვისტოს დაიწყო და 23 აგვისტომდე გაგრძელდა. პოლიტიკურს გადაწყვეტილებით, საბჭოთა სამხედრო დელეგა-

ციის ხელმძღვანელად დაინიშნა თავდაცვის სახალხო კომისარი კ. ვოროშილოვი, რომელმაც ინგლის-საფრანგეთთან სამხედრო კონვენციის ხელმოწერის უფლება მიიღო. აღნიშნული სამხედრო კონვენციის საბჭოთა პროექტი, რომელიც პირველ რიგში გერმანიის წინააღმდეგ იყო მიმართული, მოკავშირეების მიერ ჰიტლერთან ომის დაწყებას იმ შემთხვევაში ითვალისწინებდა, თუკი გერმანიელთა აგრესიის მსხვერპლი იქნებოდა ინგლის-საფრანგეთი, პოლონეთი, რუმინეთი, თურქეთი ან საბჭოთა კავშირი. მთავარი კი, რასაც აღნიშნული კონვენცია ითვალისწინებდა, იყო შემდეგი: გერმანიის წინააღმდეგ საომარ მოქმედებებში მონაწილეობა ინგლის-საფრანგეთის მოკავშირე პოლონეთსაც უნდა მიეღო. ამასთან, საჭიროების შემთხვევაში, როგორც პოლონეთს, ისე რუმინეთს საბჭოთა მთავრობისათვის უნდა მიეცათ, ესარგებლა მათი ტერიტორიებით. კერძოდ, პოლონეთი ვალდებული იყო საბჭოთა ჯარები მინსკიდან ჩრდილოეთით, ლიტვის გავლით, ვილნოს დერეფანში გაეტარებინა და შესაძლებლობა მიეცა აღმოსავლეთ პრუსიის საზღვრებთან მისულიყო, რუმინეთს კი საბჭოთა კავშირისათვის გზა გალიციის გავლით უნდა გაეხსნა, რათა ამ უკანასკნელს საშუალება მისცემოდა ეომა გერმანიასთან.

1939 წლის სექტემბრის ბოლოს მოსკოვში ჩავიდა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი სარაჯოღლუ. მოლაპარაკებების დროს მან საბჭოთა კავშირს შესთავაზა დადებულიყო ურთიერთდახმარების პაქტი, რომელიც გავრცელდებოდა სრუტეებსა და ბალკანეთზე. მალე გაირკვა, რომ თურქეთი ანალოგიურ მოლაპარაკებას ანარმოებდა ინგლისსა და საფრანგეთთან. თუ საბჭოთა კავშირი დადებდა შეთავაზებულ პაქტს, მაშინ იგი შესაძლებელია, ჩათრეულიყო გერმანიის წინააღმდეგ ომი. ამიტომ საბჭოთა კავშირმა უარყო სარაჯოღლუს მიერ შეთავაზებული წინადადება.

1939 წლის 19 ოქტომბერს ანკარაში თურქეთმა, ინგლისმა და საფრანგეთმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას, რომლითაც ისინი ვალდებულებას იღებდნენ ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში, აგრესიის შემთხვევაში, ეფექტური დახმარება აღმოეჩინათ ერთმანეთისათვის.

ამრიგად, თურქეთი მიემხრო ინგლის - საფრანგეთის ბლოკს.

მიუხედავად ინგლის-საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულებისა, თურქეთი არ აპირებდა მონაწილეობა მიეღო ფაშისტური აგრესიის წინააღმდეგ ომში. ამ ხელშეკრულებით თურქეთი მიზნად ისახავდა ინგლის-საფრანგეთისაგან მიეღო მატერიალური სარგებელი. მართლაც, თურქეთმა მიიღო ინგლის-საფრანგეთისაგან სესხები და კრედიტები. 4395 მლნ. გირვანქა სტერლინგის ოდენობით.

1940 წლის გაზაფხულიდან ფაშისტური გერმანია შეტევაზე გადავიდა დასავლეთ ევროპაში. 9 აპრილს გერმანელთა ჯარები დანიაში შეიჭრნენ და მოახდინეს მისი ოკუპაცია, იმავდროულად გერმანელებმა დესანტი გადასხეს ნორვეგიაში და ივლისის ბოლოს მთელი ნორვეგია დაიკავეს.

დანიისა და ნორვეგიის დაკავების შემდეგ გერმანელები შეიჭრნენ ბელგიასა და ჰოლანდიაში, შემდეგ გაარღვიეს საფრანგეთის გამაგრებული ხაზი და შეუდგნენ მის დაპყრობას.

1940 წლის 10 ივნისს იტალიამ ომი გამოუცხადა საფრანგეთს. 1939 წლის ინგლის-საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულებით, თურქეთს დახმარება უნდა აღმოეჩინა მოკავშირეებისთვის იტალიის წინააღმდეგ ომში, მაგრამ მან თავი შეიკავა ომში მონაწილეობისაგან. თურქეთმა გამოაცხადა, რომ ხელშეკრულების თანახმად, იგი სარგებლობს „არასაომარი სახელმწიფოს“ სტატუსით.

საფრანგეთის კაპიტულაციის შემდეგ (1940 წ. 22 ივლისი) თურქეთი სულ უფრო მეტად იხრება გერმანიისაკენ, ინგლის-საფრანგეთთან მჭიდრო თანამშრომლობის დროსაც თურქეთი არ წყვეტდა გერმანიასთან სავაჭრო-ეკონომიკურ თანამშრომლობას.

გერმანია ემზადებოდა საბჭოთა კავშირზე თავდასხმისათვის, 1940 წლის მეორე ნახევარსა და 1941 წლის პირველ ნახევარში მან გაატარა ლონისძიებანი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასა და ბალკანეთში თავისი ბატონობის დასამყარებლად.

1940 წელს ჰიტლერმა თავის გავლენას დაუმორჩილა რუმინეთი, ბულგარეთი, უნგრეთი და სლოვაკია.

1940 წლის სექტემბერში რუმინეთში გენერალ ანტონესკუს დიქტატურა დამყარდა. იმავე წლის ოქტომბერში გერმანიამ თავისი ჯარები შეიყვანა რუმინეთში, 23 ნოემბერს ანტონესკუმ ხელი მოაწერა ბერლინის პაქტს, რომლითაც რუმინეთი ფაშისტურ ბლოკში გაერთიანდა. ბერლინის პაქტს შეუერთდა აგრეთვე უნგრეთი და სლოვაკია. 1941 წლის 1 მარტს - ბულგარეთი შევიდა, ხოლო 2 მარტს გერმანიის ჯარები შევიდნენ ბულგარეთში.

ბულგარეთში გერმანიის გამოჩენამ მკვეთრად გააძლიერა ფაშისტური გერმანიის მხრიდან საფრთხე თურქეთის მიმართ. თურქეთის მთავრობამ გასცა ბრძანება აეფეთქებინა ხიდი მდინარე მარიცაზე. ანკარამ გაზარდა ჯარისა და არტილერიის რაოდენობა სრუტეების ზონაში. თურქეთი შეუდგა სრუტეების დანალმვას.

გერმანიამ გადაწყვიტა დაემორჩილებინა ბალკანეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოები. 1941 წლის 6 აპრილს გერმანიის ჯარები შეიჭრნენ იუგოსლავიაში და 12 დღეში მოახდინეს მისი ოკუპაცია. გერმანიის ჯარებმა იმავე დროს საბერძნეთის ტერიტორიის ოკუპაცია მოახდინეს. იუგოსლავიის მთავრობამ მიმართა თურქეთს, აღმოეჩინა მისთვის დახმარება, ხოლო ინგლისის მთავრობამ ოფიციალურად მოსთხოვა თურქეთს გაეწყვიტა ურთიერთობა ლერძის სახელმწიფოებთან. ინგლისმა მიმართა თურქეთის მთავრობას წინადადებით, ერთობლივი ზომები მიეღოთ ფაშისტური აგრესიის წინააღმდეგ.

თურქეთმა არანაირი დახმარება არ აღმოუჩინა იუგოსლავიას. თუმცა მას, როგორც ბალკანეთის ანტანტის მონაწილე სახელმწიფოს, ევალებოდა დახმარებოდა აგრესიის მსხვერპლ ქვეყნებს.

თურქეთმა კვლავ პასიური პოზიცია დაიკავა, როდესაც იტალია, შემდეგ კი ერმანია, თავს დაესხა საბერძნეთს, არ აღმოუჩინა დახმარება. თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა სადამმა განაცხადა, „თურქეთი მშვიდობის კუნძულია“ და ჩვენი იარაღია „ერთობა და დამოუკიდებლობის სიყვარული“.

1941 წლის იანვარში ინგლისის პრემიერ-მინისტრმა ჩერჩილმა წერილი გაუგზავნა თურქეთის პრეზიდენტს ისმეთ ინო-

ნუს, რომელშიც ითხოვდა თურქეთის ტერიტორიაზე მოწყობილიყო ინგლისის სამხედრო და საჰაერო ბაზები. ამ მიზნით, ანკარაში ჩავიდა ინგლისის სამხედრო მისია. თურქეთმა უარი განაცხადა თავის ტერიტორიაზე განეღებინა ინგლისის სამხედრო ბაზები.

1941 წლის თებერვლის ბოლოს ანკარაში ჩავიდა ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი იდენი და ინგლისის გენერალური შტაბის უფროსი დილი. იდენმა მოლაპარაკება აწარმოა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ სარაჯოლლუსთან, მაგრამ ამ მოლაპარაკებასაც არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია.

1941 წლის გაზაფხულზე არსებობდა მეტად რეალური საფრთხე, რომ გერმანია თავს დასხმოდა თურქეთს. გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრი რიბენტროპი მოითხოვდა, რომ იუგოსლავიისა და საბერძნეთის ოკუპაციის შემდეგ, საომარი ოპერაციები გადაეტანათ თურქეთის ტერიტორიაზე.

თურქეთში გერმანიის საელჩოს თანამშრომელი მოიზიში წერს, რომ „იმ დროს გერმანიის ჯარების შეჭრის საფრთხე თურქეთში საკმაოდ რეალური იყო“. გერმანიაში დაიბეჭდა „თურქეთის გზამკვლევები“ გერმანელი ჯარისკაცებისთვის და სხვა.

ამ დროს თურქეთის მდგომარეობა ძალზე კრიტიკული იყო. ბულგარეთსა და საბერძნეთში გერმანიის ჯარები იდგნენ. სრუტეებისაკენ გზა გერმანელების ხელში გადავიდა, კიდევ უფრო უარესი მდგომარეობა შეიქმნა ახლო აღმოსავლეთში. 1941 წლის 3 აპრილს ერაყში ფაშისტებმა მოაწყვეს ანტიინგლისური სახელმწიფო გადატრიალება და ხელისუფლების სათავეში მოვიდა რაშიდ ალი გაილანის პროგერმანული მთავრობა, სირიასა და ლიბანში ვიშის ფრანგული მთავრობა თანამშრომლობდა გერმანიასთან.

ამ დროს გერმანია-იტალიის მთავრობებმა მიიღეს ზომები, მიმართული ჩრდილოეთ აფრიკასა და ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ რეგიონებში მათი გავლენის გაძლიერებაზე. ამ წამოწყებაში განსაკუთრებით აქტიურობდა იტალია.

1940 წლის ზაფხულიდან, გერმანია-იტალიის მთავრასარდლობამ სცადა ხელთ ჩაეგდო ჩრდილოეთ აფრიკა, ხოლო

ხმელთაშუა ზღვაში - სტრატეგიული პუნქტები. იტალიის ჯარებმა ხელთ იგდეს ბრიტანეთის სომალი, სუდანი და დაინყეს ლიბიიდან ეგვიპტეზე შეტევა, მაგრამ მალე მათი შეტევა შეაჩერეს.

1940 წლის დეკემბერში ინგლისის ჯარები შეტევაზე გადავიდნენ და განდევნეს იტალიელები კირენაიკიდან, სუდანიდან, კენიიდან, ბრიტანეთისა და იტალიის სომალიდან, ხოლო 1941 წლის აპრილში შევიდნენ იტალიელების მიერ ჯერ კიდევ 1935 წელს დაპყრობილ ეთიოპიის დედაქალაქ ადის-აბებაში.

1940 წლის დასაწყისში გერმანელებმა იტალიელთა დასახმარებლად ლიბიაში გაგზავნეს რამდენიმე დივიზია და გერმანია - იტალიის ჯარებმა გენერალ რომელის სარდლობით 31 მარტს დაინყეს ახალი დიდი შეტევა ეგვიპტის წინააღმდეგ, რის შედეგადაც ინგლისელები იძულებულნი გახდნენ უკან დაეხიათ. ეგვიპტის დაპყრობის შემთხვევაში გერმანელები გეგმავდნენ ერაყისაკენ გაჭრას.

ამრიგად, გერმანიის ჯარები აღმოჩნდნენ თურქეთის უშუალო მეზობლად არამართო ევროპულ საზღვრებთან, არამედ, აზიაშიც. თურქეთი გარშემორტყმული აღმოჩნდა სამი მხრიდან.

ფონ პაპენმა ბერლინიდან მიიღო ინსტრუქცია, თურქეთის მთავრობას მიეცა ნებართვა თურქეთის ტერიტორიაზე ტრანზიტით გაეტარებინა გერმანიის ტექნიკა და სამხედრო ნაწილები. კომპენსაციის სახით გერმანია თურქეთს სთავაზობდა შეეცვალა საზღვარი ედირნეს რაიონში და აგრეთვე ჰპირდებოდა, რომ გადასცემდა რომელიმე კუნძულს ეგეოსის ზღვაში.

თურქეთის მთავრობამ არ მიიღო გერმანიის წინადადება ნასულიყო ამგვარ დათმობაზე, რაც ნიშნავდა გერმანიის დამკვიდრებას ერაყში და საკუთარი ქვეყნისათვის გერმანიიდან საფრთხის გაძლიერებას. თურქეთმა ამის შესახებ აცნობა ინგლისის მთავრობას, რომელმაც უარყოფითი პოზიცია დაიკავა. მაისის ბოლოს საკითხი თავისთავად მოიხსნა, ინგლისელებმა ზაფხულში დაამხეს ერაყში პროგერმანული მთავრობა და განდევნეს ფაშისტები სირია-ლიბანიდან.

ამრიგად, თურქეთზე გერმანიის თავდასხმის გეგმა დღის წესრიგიდან მოიხსნა, მაგრამ ჰიტლერმა საბოლოოდ უარი არ თქვა თურქეთზე თავდასხმის სურვილზე, მან მხოლოდ გადაიტანა ეს გარკვეული დროით, საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგომის დამთავრებამდე.

ფაშისტური გერმანია ემზადებოდა რა ომისთვის, საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, გადაწყვიტა თურქეთის სახით ჰყოლოდა საიმედო მოკავშირე.

ბერლინიდან მითითებით, ფონ პაპენმა დაიწყო საიდუმლო მოლაპარაკება თურქეთის მთავრობასთან, ხანმოკლე მოლაპარაკების შედეგად 1941 წლის 18 ივნისს, ოთხი დღით ადრე, ვიდრე გერმანია თავს დაესხმებოდა საბჭოთა კავშირს, თურქეთსა და გერმანია შორის დაიდო ხელშეკრულება – „მეგობრობისა და თავდაუსხმელობის შესახებ“.

თურქეთის მთავრობამ წინასწარ არ შეატყობინა საბჭოთა კავშირს გერმანიასთან მოლაპარაკების შესახებ და ამით დაარღვია 1929 წლის 17 სექტემბერს საბჭოთა კავშირ-თურქეთს შორის დადებული ხელშეკრულება.

გერმანია - თურქეთის ხელშეკრულებით ორივე მხარე ვალდებული იქნებოდა თავი შეეკავებინა ერთმანეთზე თავდასხმისაგან და ერთმანეთის მიმართ გაეტარებინა მეგობრული პოლიტიკა. ხელშეკრულების დადებით თურქეთმა საბოლოოდ აიღო კურსი გერმანიაზე. 1941 წლის 22 ივნისს გერმანია ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხა საბჭოთა კავშირს.

25 ივნისს თურქეთის მთავრობამ ოფიციალურად გამოაცხადა ნეიტრალიტეტი, მაგრამ, ფაქტობრივად, ის ეზმარებოდა ფაშისტურ გერმანიას საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომში.

1941 წლის ზაფხულიდან მნიშვნელოვნად გაიზარდა თურქეთ - გერმანიის პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო თანამშრომლობა.

1941 წლის სექტემბერში ანკარაში ჩავიდა გერმანიის ეკონომიკის მინისტრის მოადგილე - კლოდიუსი, მან მოითხოვა გაუქმებულიყო 1940 წლის თურქეთ - ინგლისის შეთანხმება ქრომის შესახებ და გერმანიას გადასცემოდა მთელი ამოღებული ქრომი. ამის სანაცვლოდ გერმანია დახმარებას ჰპირდებოდა

კრედიტების მიცემასა და თურქეთის ტერიტორიაზე სხვადასხვა ობიექტების მშენებლობაში.

1941 წლის ოქტომბერში დაიდო თურქეთ - გერმანიის ახალი სავაჭრო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც 1943 წლის 31 მარტამდე უნდა გაზრდილიყო ექსპორტი 96 მლნ. ლირამდე და იმპორტი - 96 მლნ. ლირამდე. გერმანიისათვის მიწოდებული ნედლეულის სანაცვლოდ გერმანია მოამარაგებდა თურქეთს შეიარაღებითა და სამხედრო მასალით. ამ ხელშეკრულების დადების შემდეგ გერმანიამ დაიკავა პირველი ადგილი თურქეთთან ვაჭრობაში.

1942 წლის 31 დეკემბერს გერმანიამ მისცა თურქეთს სპეციალური კრედიტი სამხედრო ტექნიკის შესაძენად.

1942 წლის შემოდგომაზე თურქეთსა და გერმანია შორის დაიდო სპეციალური ხელშეკრულება, რომლითაც გერმანიამ მიიღო უფლება 1943-1944 წლებში შეესყიდა 180 ათასი ტონა ქრომის მადანი.

გერმანიასთან სავაჭრო ხელშეკრულების ვადის გასვლის შემდეგ, 1943 წლის აპრილში, დაიდო ახალი ხელშეკრულება, რომლითაც ორივე მხარე ერთმანეთს მიაწვდიდა 60 მლნ. ლირის ღირებულების საქონელს. ამაში არ შედიოდა ქრომის მადნის ღირებულება.

თურქეთის მმართველი წრეები, ამარაგებდნენ რა გერმანიას ქრომით, სპილენძით, ბამბით და სხვა სტრატეგიული ნედლეულითა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით, ხელს უწყობდნენ და ახანგრძლივებდნენ მონაწილეობას ომში.

1944 წლის გაზაფხულზე, როდესაც მკვეთრად გაუარესდა გერმანიის სამხედრო მდგომარეობა, 21 აპრილიდან თურქეთის მთავრობამ ოფიციალურად გამოაცხადა გერმანიისათვის ქრომის მიწოდების შეწყვეტა.

ეკონომიკური გავლენის გაფართოებასთან ერთად, ჰიტლერული გერმანია მიისწრაფვოდა გაეძლიერებინა თავისი პოლიტიკური გავლენა, ხელს უწყობდა და აფინანსებდა პანთურქისტულ ორგანიზაციებს.

პანთურქისტული გაზეთები და ჟურნალები ეწეოდნენ ანტისაბჭოთა პროპაგანდას და აშკარად მოუწოდებდნენ საკუ-

თარ მთავრობას საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომისაკენ და ქება-დიდებას ასხამდნენ ფაშისტურ გერმანიას.

მართალია, თურქეთმა ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა, მაგრამ მან ერთი მილიონი ჯარისკაცის მობილიზაცია გააკეთა. არმიის დიდი ნაწილი განლაგებული იყო კავკასიის საზღვრებთან, ამის გამო საბჭოთა კავშირი იძულებული იყო აქ ჰყოლოდა დიდი სამხედრო ძალები, რითაც თურქეთმა არაპირდაპირი დახმარება აღმოუჩინა გერმანიას.

თურქეთი ომის დროს არღვევდა 1936 წლის მონტრიოს კონვენციას შავი ზღვის სრუტეების შესახებ და ატარებდა სრუტეებში გერმანიის და იტალიის სამხედრო გემებს.

თურქეთის რეაქციული ძალები იმედოვნებდნენ, რომ გერმანელების მიერ სტალინგრადის ალების შემდეგ განახორციელებდნენ თავიანთ აგრესიულ ზრახვებს საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, მაგრამ სტალინგრადთან გერმანიის ჯარების განადგურებამ ჩაშალა მათი გეგმები.

გერმანიის დაზვერვა თურქეთში მეტად ატიურად მოქმედებდა, გერმანიის საელჩო, თავისი აგენტების დახმარებით, იღებდა სრულიად საიდუმლო დოკუმენტებს ინგლისის საელჩოდან. ამ დოკუმენტებიდან გერმანელებმა იცოდნენ, რომ თეირანში უნდა ჩატარებულიყო სამი დიდი სახელმწიფოს მეთაურთა შეხვედრა.

ინგლისის პრემიერ-მინისტრმა ჩერჩილმა ომის დროს წამოაყენა გეგმა, რომლის მიხედვითაც მეორე ფრონტი უნდა გახსნილიყო არა დასავლეთ ევროპაში (საფრანგეთში), არამედ ბალკანეთში. ამ მიზნით, ჩერჩილს 1942 წლის ნოემბრიდან განზრახული ჰქონდა თურქეთის ომში ჩაბმა. ეს გეგმა ჩერჩილმა გაუზიარა ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტ რუზველტს და მიიღო მისი მხარდაჭერა. ჩერჩილი და რუზველტი დაინტერესებული იყვნენ დაჩქარებულიყო თურქეთის ჩებმა ომში, ამისათვის საჭირო იყო თურქეთი მოემარაგებინათ სამხედრო ტექნიკით. 1943 წლიდან ინგლისმა და ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა დაიწყეს თურქეთის შეიარაღება.

სტალინგრადთან, გერმანიის ჯარების განადგურების შემდეგ, კიდევ უფრო მეტად გაიზარდა საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო ავტორიტეტი.

1943 წლის 28 ნოემბერ -1 დეკემბერს თეირანში ჩატარდა სამი დიდი სახელმწიფოს მეთაურების შეხვედრა. აქ მიიღეს მნიშვნელოვანი დადგენილება დასავლეთ ევროპაში მეორე ფრონტის გახსნის შესახებ, ამავე დროს გადაწყვიტეს, წინადადებით მიემართად თურქეთისათვის, ჩაბმულიყო ომში არაუგვიანეს 1944 წლის 15 თებერვლისა.

1943 წლის 4-6 დეკემბერს, თეირანის კონფერენციის დამთავრების შემდეგ, კაიროში რუზველტი და ჩერჩილი შეხვდნენ თურქეთის პრეზიდენტს - ინონუს. მათ შეახსენეს თურქეთის პრეზიდენტს თავიანთი ვალდებულების შესახებ, ჩამდგარიყო ანტიგერმანული კოალიციის რიგებში. ინონუმ ომში მონაწილეობის საფასურად მოითხოვა თვითმფრინავების, ტანკებისა და სამხედრო აღჭურვილობის ისეთი რაოდენობა, რომ მისი დაკმაყოფილება შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ 2-3 წლის განმავლობაში.

ინგლისი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო იმით, რომ თურქეთს მონაწილეობა მიეღო ბალკანეთში მეორე ფრონტის გახსნაში და განაგრძობდა თურქეთის შეიარაღებას.

ჩერჩილი და რუზველტი თვლიდნენ, რომ თურქეთის ომში ჩაბმის საუკეთესო საშუალება იყო მისი შეიარაღება.

1944 წლის იანვარში ანკარაში ჩავიდა ინგლისის სპეციალური სამხედრო მისია, რომელსაც უნდა დაედგინა სამხედრო ტექნიკის რაოდენობა, რომელიც აუცილებელი იქნებოდა თურქეთის ომში ჩაბმისათვის, ამავე დროს თურქეთში იმყოფებოდა ორი ათასამდე ინგლისელი სამხედრო ინსტრუქტორი თურქეთის არმიის განვრთვის მიზნით.

უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთი იყო პირველი ნეიტრალური სახელმწიფო აღმოსავლეთ ნახევარსფეროში, რომელზედაც 1941 წლის დეკემბრიდან ამერიკელებმა გაავრცელეს კანონი ლენდლიზის შესახებ (კანონი შეიარაღებისა და სამხედრო აღჭურვილობის მიწოდებას იჯარით, თუ სესხის აღების გზით).

კაიროს შეხვედრის შემდეგ, თურქეთის მთავრობა ძალიან ნელა და ფრთხილად მოქმედებდა და არ აპირებდა გერმანიასთან კავშირის განწყვეტას, ამიტომ ინგლის – თურქეთის მოლაპარაკება 1944 წლის თებერვალში შეწყდა, ხოლო თურქეთის სამხედრო ტექნიკით მომარაგება დროებით შეჩერდა.

მიუხედავად თურქეთის ასეთი პოზიციისა, ჩერჩილი არ კარგავდა იმედს „აელორძინებინა“ მეორე ფრონტის ბალკანური ვარიანტი, მას სურდა შეჭრილიყო ევროპაში სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან და არ დაეშვა საბჭოთა ჯარების შესვლა ბალკანეთში.

საბჭოთა ჯარების სწრაფად წინსვლამ და ბალკანეთის ქვეყნების გათავისუფლებამ ფაშისტური გერმანიის უღლისაგან ჩაშალა ჩერჩილის გეგმები.

მთელი ომის განმავლობაში, თურქეთის არმია მზად იყო ქვეყნის მილიტარიზაციამ ასახვა ჰპოვა სამხედრო ხარჯების მკვეთრ ზრდაში. ოფიციალური მონაცემებით 1938-1939 წელს პირდაპირი ასიგნება შეადგენდა 94,4 მლნ. ლირას (მთელი ხარჯები ბიუჯეტის 30%, 1938-1940 წელს-169 მლნ. ლირას, ხოლო 1944-1945 წელს-554,2 მლნ. ლირას). ამრიგად, პირდაპირი სამხედრო ხარჯები ომამდელთან შედარებით გაიზარდა 5-ჯერ.

თურქეთის საერთო ხარჯები ომის პერიოდში შეადგენდა (ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიისა და ამერიკის შეერთებული შტატების სამხედრო დახმარების ჩათვლით) 4 მილიარდ ლირას.

მეურნეობის სამხედრო რელსებზე გადაყვანამ მკვეთრად გააუარესა ქვეყნის ისედაც მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა. მილიონიანი არმიის შენახვამ დიდად გაზარდა ქვეყნის სამხედრო ხარჯები. არმიაში მომსახურების მიზნით ჩართული იყო ქვეყნის ეკონომიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი, ამან გამოიწვია თურქეთის ეკონომიკური ცხოვრების მოშლა.

1940 წლის 24 იანვარს მთავრობამ გამოსცა კანონი ეროვნული თავდაცვის შესახებ. ამ კანონით მას უფლება ეძლეოდა ჩარეულიყო ეკონომიკის ნებისმიერ დარგში, კანონიკი ავალდებულებდა მუშებსა და გლეხებს იძულებით სავალდებულო შრომას მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში.

ეს კანონი მთავრობას ასევე აძლევდა უფლებას გლეხებისაგან იძულებითი წესით, დაბალ ფასებში შეესყიდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები, შემოელო საგანგებო გადასახადები და სხვა.

რიგი მიზეზების გამო, შემცირდა მარცვლეულის ნათესების ფართობი. ამან გამოიწვია სასურსათო კრიზისი, მკვეთრად გაიზარდა ფასები მარცვლეულზე და სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე, მთავრობა იძულებული გახდა დიდ ქალაქებში შემოელო პურზე საბარათო სისტემა.

1942 წელს ხელისუფლებამ შეძლო გლეხების მარცვლეულის მარაგის რეკვიზიცია და სავალდებულო გახადა სახელმწიფოს სასარგებლოდ, დაბალ ფასებში, მარცვლეულის ჩაბარება. ყოველივე ამის შედეგად, ათასობით გლეხი გაკოტრდა, ხოლო მათი მიწები გადავიდა სპეკულანტების ხელში.

ომის წლებში მნიშვნელოვნად გამოიკვეთა ეკონომიკური სიძნელეები. მკვეთრად გაიზარდა ფასები პირველადი მოთხოვნილების საგნებზე, მუშათა სამუშაო დღემ 14 – 16 საათს მიაღწია. ამას თან მოჰყვა მასობრივი უმუშევრობა. მუშათა რეალური ხელფასი მკვეთრად შემცირდა და ა.შ.

1944 წელს საბჭოთა კავშირმა მოიპოვა ფაშისტურ გერმანიაზე მნიშვნელოვანი გამარჯვებები და იგი დააყენა საბოლოო კატასტროფის წინაშე. ამან თურქეთის მმართველ წრეებზე გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა. ისინი საბოლოოდ დარწმუნდნენ, რომ გერმანიის კრაზი გარდაუვალია იყო. 1944 წლის 2 აგვისტოს თურქეთის მთავრობამ ოფიციალურად განაცხადა, რომ წყვეტს დიპლომატიურ და ეკონომიკურ ურთიერთობას გერმანიასთან, თურქეთის ეს ნაბიჯი, უპირველეს ყოვლისა, ნაკარნახევი იყო იმით, რომ მას ეშინოდა ომის შემდეგ პოლიტიკურ იზოლაციაში მოხვედრისა, თუმცა ამის შემდეგაც თურქეთი არ წყვეტდა გერმანიასთან დიპლომატიურ და ეკონომიკურ თანამშრომლობას, მხოლოდ ექვსი თვის გასვლის შემდეგ. 1945 წლის 23 თებერვალს თურქეთის მთავრობამ ფორმალურად ომი გამოუცხადა გერმანიასა და იაპონიას.

1944 წლის თებერვალში, იალტის სამი დიდი სახელმწიფოს მეთაურების კონფერენციაზე, მიიღეს დადგენილება, რომ გა-

ერთიანებული ერების ორგანიზაციის დამფუძნებელი წევრები გახდებოდნენ ის სახელმწიფოები, რომლებიც 1945 წლის 1 მარტამდე ომს გამოუცხადებდნენ გერმანიასა და მის მოკავშირეებს.

ამდენად, თურქეთის მიერ ომის გამოცხადება გერმანიისა და იაპონიისათვის, მხოლოდ ფორმალური იყო, რათა, მას, როგორც მეომარ სახელმწიფოს, მონაწილეობა მიეღო გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მუშაობაში, რათა გამხდარიყო ერთ-ერთი დამფუძნებელი.

ამრიგად, მეორე მსოფლიო ომის დროს თურქეთმა, ბალანსირების პოლიტიკის გატარების შედეგად, ნეიტრალიტეტი დაიცვა და მხოლოდ ომის დასასრულს, ფორმალურად ომი გამოუცხადა გერმანიასა და იაპონიას.

საკონტროლო კითხვები:

- 1) დაახასიათეთ თურქეთისა და გერმანიის პოლიტიკური ურთიერთობა XX საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს;
- 2) ახსენით, რა ადგილს იკავებდა თურქეთი მეორე მსოფლიო ომის წლებში;
- 3) რამ გამოიწვია თურქეთის ჩართვა მეორე მსოფლიო ომში?

პრაქტიკული დავალება:

გააანალიზეთ 1939-1945 წლების თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები.

გამოყენებული ლიტერატურა და ვებგვერდები:

1. სანიკიძე გ., ალასანია გ., გელოვანი ნ., ახლო აღმოსავლეთის ისტორია, თბილისი, 2011.
2. ლებანიძე ტ., თურქეთის პოლიტიკური პარტიების ისტორიული მიმოხილვა, თბილისი, 2011.

3. ბატიაშვილი ზ., თურქეთის შეიარაღებული ძალები, თბილისი, 2000.
4. მენტეშაშვილი ალ., საერთაშორისო ურთიერთობების და დიპლომატიის ისტორია, ნ. I-II, თბილისი, 2000.
5. მაკარაძე ე., თანამედროვე თურქეთის აქტუალური პრობლემები, ბათუმი, 2000.
6. მაკარაძე ე., მ.ქ.ათათურქის როლი რესპუბლიკურ თურქეთში, ბათუმი, 2009.
7. სვანიძე მ., თურქეთის ისტორია, თბილისი, 2007.
8. Новейшая история стран Азии и Африки XX век. Часть 2. Москва, 2001.
9. Новейшая история стран Азии и Африки XX век. Часть 3. Москва, 2001.
10. www.iimes.ru.